

De geheime dienst en de Zaanstreek
1945-2002

De geheime dienst en de Zaanstreek
1945-2002

Erik Schaap

Uitgave: 2024, Brave New Books

Auteur: Erik Schaap

info@schaapschrijft.nl

Coverfoto: Cottonbro Studio

ISBN: 978-94-65016-10-8

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without permission of the author.

Getracht is de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd, worden verzocht contact op te nemen met de auteur.

Inhoud

Inleiding **7**

De geschiedenis **11**

1972-1986: Sjoerd Bos **24**

1978-1991: Lex Hester **47**

Politiechef F.D. de Vries: 'We zijn alert' **72**

Sjoerd Bos: 'Het zijn geen padvinders' **87**

De Zaanse dossiers **99**

Jaap Boot. Met en tegen de CPN **103**

Piet Bakker. Oostzaanse wethouder als BVD-mol **109**

Wim Swart en Jan Hof. Journalistieke valkuilen **120**

Willem Stam. Zwervend van links naar rechts **126**

Mijndert van der Horst. Gezocht. Voor, tijdens en na de oorlog **137**

Jacob Reek. Opkomst en neergang van een CPN-kopstuk **151**

Bronnen **159**

Inleiding

Over de werkzaamheden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) en Politie Inlichtingendienst (PID) in de Zaanstreek is relatief weinig bekend. Daarin is deze regio geen uitzondering. Geheimhouding is nu eenmaal een belangrijk kenmerk van dit soort overheidsorganisaties. Toch is er over de Zaanse activiteiten van deze inlichtingendiensten – nadien getransformeerd in Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD, 2002) en Regionale Inlichtingendienst (RID, 1994) – iets meer dan gemiddeld naar buiten gekomen. In december 1990 achtte Sjoerd Bos de tijd rijp om in het weekblad *Nieuwe Revu* enkele onthullingen te doen over zijn werk als PID-chef in de jaren zeventig en tachtig. Een maand later volgde de ontmaskering van de in Wormer woonachtige Lex Hester. In opdracht van diverse inlichtingendiensten infiltreerde hij meer dan tien jaar in linkse organisaties, zowel plaatselijk als landelijk. Radio, televisie, dagen weekbladen besteedden korte tijd intensief aandacht aan beide affaires. Daarna werd het weer rustig in het land.

Voor mij begon de klus toen pas. Ondanks Bos en Hester bleef er nog veel onduidelijk over de veiligheidsdiensten. Van allerlei kanten hoorde ik wat PID en BVD hier nog meer hadden uitgespookt. Sommige mensen bleken psychisch in de knel te zijn gekomen door het werk van Sjoerd Bos en zijn collega's. Anderen waren hun baan kwijtgeraakt, werden gechanteerd of bedreigd door de 'beschermers van de democratische rechtsstaat'. Het leek me nuttig om alle getuigenissen op een rij te zetten. Tientallen (oud-) Zaankanters vertelden me over (al dan niet vermeende) contacten met BVD en PID. Een groot deel van hun ervaringen verwerkte ik in 1991 in de brochure *Gleufhoeden!*.

Voor zover mogelijk trok ik de geserveerde verhalen na. Dat was niet altijd haalbaar. Iedere geheime dienst deed en doet nu eenmaal zijn best om controle tot een minimum te beperken. Weliswaar bestond er sinds 1952 een vaste Kamercommissie voor de BVD (vanaf 1966 Commissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten geheten), maar in de praktijk functioneerde die toezichthouder niet of nauwelijks. Deze zogenoemde ‘Commissie Stiekem’ bestond uit de fractievoorzitters van de vijf grootste partijen. De Communistische Partij van Nederland mocht, hoe groot ze ook zou worden, per definitie niet deelnemen aan dit tandeloze overleg. De politici die wel werden toegelaten, konden de minister van Binnenlandse Zaken tijdens de schaarse commissievergaderingen vragen voorleggen over de BVD en de ruim honderdvijftig over Nederland verspreide PID’s. Het hoofd van de BVD fluisterde de minister vervolgens de antwoorden in. Hij had er uiteraard weinig behoefte aan om fouten van zijn medewerkers te openbaren. Van de vergaderingen werden bovendien geen verslagen gemaakt. De fractievoorzitters hadden een geheimhoudingsplicht, waardoor ze hun controlerende taak niet naar behoren konden vervullen. Al met al was de Commissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten een wassen neus.

De burgemeesters van gemeenten met een PID hadden eveneens geen controlemogelijkheden, hoewel zij als hoofd van de politie toch verantwoordelijk waren voor de plaatselijke inlichtingen-medewerkers. Zo liet de toenmalige burgemeester van Zaanstad, Hans Ouwerkerk, in december 1990 weten ‘niet in de positie te verkeren om invloed uit te oefenen’ op de PID. Aanleiding voor zijn opmerking vormden de berichten dat telefoons van Zaanse CPN-leden door de inlichtingendienst waren afgetapt. Het lot van die onmacht deelde Ouwerkerk met al zijn ambtgenoten. Hij gaf

raadsleden met vragen over de dienst het advies zich te richten tot de Tweede Kamer. De minister van Binnenlandse Zaken liet vervolgens, zoals gebruikelijk, weten dat PID en BVD zich van geen kwaad bewust waren.

Alleen de inlichtingendiensten konden bewijzen dat de genoemde CPN'ers al dan niet systematisch waren afgeluisterd. Zij wisten welk Zaans raadslid PID-informant was. BVD en PID hadden de mogelijkheid om te ontkennen of te bevestigen dat Zaanse vredesactivisten, krakers, vakbondsleden, communisten en socialisten jarenlang werden achtervolgd en lastig gevallen. Dat post van politieke partijen wel of niet werd onderschept en gekopieerd. Dat de Zaanse afdelingen van onder meer CPN, PSP en VCN werden geïnfiltrerd of gemeden. Helaas, ze zwegen. Ze legden publiekelijk geen enkele verantwoording af. En via vertrouwelijke gremia als de Commissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten slechts mondjesmaat.

Desondanks druppelden er af en toe wat gegevens naar buiten die zorgden voor een iets beter zicht op het inlichtingenwerk. Een PID'er klapte uit de school, een informant werd ontmaskerd en actiegroepen gingen er vandoor met vertrouwelijke informatie. Steevast werden de diensten daardoor pijnlijk getroffen. Openbaarheid bleek keer op keer een effectief wapen.

Eind 2022 droeg de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst ruim 71.000 door zijn voorgangers opgebouwde persoonsdossiers over aan het Nationaal Archief. Het betrof documenten die vóór 1998 werden afgesloten. Bovendien zijn tot begin jaren negentig van de vorige eeuw (delen van) dossiers vernietigd, alsof er geen archiefwet bestond die dat verbod. In de overgedragen stukken is dan ook amper iets te vinden over – om maar een dwarsstraat te noemen – het Nederlandse koningshuis.

Desondanks bevatten de dossiers die wel bewaard bleven en nu mogen worden ingezien een schat aan informatie. Ze laten – soms in grote lijnen, vaak in detail – zien hoe de BVD en zijn voorlopers te werk gingen.

In het eerste deel van deze publicatie is de geactualiseerde en uitgebreide inhoud van de in 1991 uitgebrachte brochure *Gleufhoeden!* te vinden. Het tweede deel bevat artikelen die grotendeels zijn geschreven op basis van de eind 2022 vrijgegeven BVD-dossiers. Daarmee wordt een flinke tip van de sluier opgelicht die decennialang over de werkzaamheden van de geheime diensten lag. Aanvullende informatie is welkom via info@schaapschrijft.nl.

Erik Schaap

Mei 2024

De geschiedenis

De Rotterdamse burgemeester Alfred Rudolph Zimmerman twijfelt er eind 1918 niet aan dat binnen afzienbare tijd de revolutie in Nederland zal losbarsten. In november van dat jaar roept hij twee socialistische leiders bij zich en bespreekt met hen de maatregelen die ze moeten nemen wanneer de arbeiders in opstand komen. Zimmerman is niet de enige die zo denkt. Ook SDAP-voorman Pieter Jelles Troelstra weet zeker dat het revolutionaire elan van onder meer de Duitse en Russische kameraden niet stopt bij Zevenaar. Op 12 november 1918 doet hij in de Tweede Kamer een oproep aan het Nederlandse proletariaat ‘om thans, nu de politieke macht aan ons is, de sociale verbeteringen die wij met die macht kunnen verkrijgen, niet te vragen in een verlanglijstje, maar zelf met behulp van hen die met ons willen samenwerken, wie zij ook mogen zijn, zoo spoedig mogelijk en zoo afdoend mogelijk tot stand te brengen.’

Tot een staatsgreep komt het niet, maar nog dezelfde dag besluit de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst haar werkerrein te verleggen van buiten- naar binnenland. Op 10 januari 1919 verschijnt een nota van de Generale Staf (waartoe de Militaire Inlichtingendienst behoort) aan de minister van Binnenlandse Zaken. Daarin wordt de oprichting bekendgemaakt van een ‘Inlichtingendienst tegenover revolutionaire propaganda en revolutionaire woelingen’. Deze zou uitsluitend gegevens moeten verzamelen over ‘binnen- en buitenlands socialisme’. De Generale Staf stelt voor een Centrale Inlichtingendienst (CID) te vormen. De CID dient steun te ontvangen van zogenaamde Berichtendiensten bij de lokale politie.

In de nota staat aangekondigd dat de Berichtendienst – de latere Politie of Plaatselijke Inlichtingendienst – een plaats moet

krijgen in 45 gemeenten die politiek betrouwbaar zijn. Zaandam komt, wat betreft het aantal inwoners, in aanmerking voor een PID. Maar Zaandam heeft een SDAP-burgemeester, de eerste in heel Nederland. Al in 1914 is Klaas ter Laan geïnstalleerd als burgervader en dat maakt de aanwezigheid van een inlichtingendienst in Zaandam zelf ongewenst. De rode Zaanstreek moet het vooralsnog doen met toezicht van bovenaf, door de CID.

Wanneer de eerste Zaanse afdeling van de inlichtingendienst ontstaat is onbekend. Het moet ergens tussen 1920 en 1940 gebeurd zijn. De SDAP geeft in die periode haar revolutionaire ideeën één voor één op, krijgt ook steeds minder bezwaren tegen het koningshuis en wordt daardoor in de ogen van de andere partijen betrouwbaarder. De sociaaldemocraten mogen in 1939 zelfs voor het eerst meedoen in de regering. Met vijf andere partijen vormen ze tot de Duitse inval het tweede kabinet-De Geer. Het betekent overigens niet dat de inlichtingendiensten geen belangstelling meer hebben voor links. SDAP'ers, communisten en anarchisten blijven in hun opinie een risico voor de rechtsorde.

Neutraliteit

In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog breiden de activiteiten van de PID en CID zich flink uit. Er wordt een bestand opgebouwd met gegevens over tienduizend socialisten. Steeds meer plaatsen krijgen een inlichtingendienst. De PID is incognito aanwezig bij vakbondsvergaderingen, bijeenkomsten van werklozencomités en politieke partijen. Betrouwbare informanten en agenten in burger begeven zich tijdens dergelijke gelegenheden onopvallend tussen het publiek, waarna de daar verzamelde gegevens op schrift worden gesteld. Het Duitsland van Adolf Hitler, tot 1939 een

‘bevriende mogendheid’, vormt in de ogen van de CID nauwelijks een gevaar. Nederland behoudt immers zijn neutraliteit. Ook de Nationaal-Socialistische Beweging hoeft niet te rekenen op veel CID-aandacht. Pas wanneer de Tweede Wereldoorlog met de inval van Duitsland in Polen een feit is, krijgt de Generale Staf aandacht voor de rechterkant van het vaderland.

Opvolger van de CID wordt in 1945 het Bureau Nationale Veiligheid (BNV), dat op zijn beurt plaatsmaakt voor de Centrale Veiligheidsdienst (CVD) en tenslotte, op 8 augustus 1949, voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD). De enige socialist in de top van de inlichtingendienst, Wim Sanders, is al in 1946 opzij gezet. Hij wordt zelfs, naar aanleiding van door premier Beel en oud-hoofdcommissaris Einthoven geënceneerde verdachtmakingen, gearresteerd. Niet alleen hij, maar ook veel andere personen uit het voormalige linkse verzet krijgen hun ontslag wanneer het Bureau Nationale Veiligheid wordt opgeheven. De oorspronkelijke doelstelling van het BNV, afrekenen met ex-collaborateurs en de resten van Duitse spionagediensten, verwatert. De BVD-leiding legt de nadruk op bestrijding van het communisme, net als voor de oorlog. Verwonderlijk is dat niet. Het zijn immers vooral behoudende KVP’ers en ARP’ers die de dienst bemannen. Pas halverwege de jaren zestig zijn PvdA’ers welkom binnen de BVD.

Al in september 1945 krijgen alle korpschefs van politie een geheime notitie van BNV-hoofd Louis Einthoven, waarin deze opdracht geeft tot heroprichting van de PID. Hij schrijft dat er informatie moet worden verzameld over ‘stromingen die gevaarlijk zouden kunnen worden voor de rust, orde of veiligheid van de staat’. Met deze ‘stromingen’ bedoelt Einthoven Jehova’s Getuigen, antimilitaristen en – bovenal – communisten.

Z A A N D A M.

ABBINK, Corn.	22.10.99 Zaandam; dienstweigereer;
BAKKER, J.	27.3.62 Assendelft; agent van "De Vrije Socialist"; 1939 cand. R.S.A.P. gen. raad.
BERGE, Jacob Pieter van	22.3.08 IJpendam; 1938 administrateur van "De Proletariër"; vertegenw. van het R.S.A.P.-partijbest. in de Zaanstreek; 1939 cand. R.S.A.P. gen. raad.
BEUNDER, J.	8.11.99 Zaandam; timmerman; vurig R.S.A.P.
BLAAUW, Gerrit	7.8.86 Zaandam; bootwerker; 1935 cand. R.S.A.P. gen. raad.
BODDE, Pieter	4.8.99 Beerta; 1939 politiek secr. van de C.P.N. afd.; cand. C.P.N. prov. st.
BOSMAN, Fokke	22.11.95 Zaandam; 1939 secr. afd. R.S.A.P.; lid gen. raad; best. lid P.A.S.; cand. R.S.A.P. prov. st. en gen. raad.
BRINKEMPER, Corn. Joh.®	23.12.65 Monnikendam; vooraanst. comm.
BRUIJN, Klaas	21.12.13 Wormerveer; meubelmaker; brutaal communist.
CLEVER, I. E.	1939 cand. C.P.N. gen. raad.
DEKKER, Cornelis	10.3.90 Haarlemmermeer; vooraanst. R.S.A.P. er.
DEKKER-Zijlstra, Geertruida	24.10.89 Zaandam; vrouw van Evert; 1935 cand. C.P.N. gen. raad; vurig communiste.
DRIESTEN, Lisuwe	6.8.17 Zaandam; op den voorgrond tredend communist.
KLSLAND, Cornelis van	9.2.97 Zaandam; los werkman; 1935 cand. C.P.N. gen. raad.
ELSWIJK, Corn. Antonie	1.7.07 Alkmaar; gevaarlijk communist.
FRENK-Hereus, A.S.C.	20.6.01 Zaandam; propagandiste R.S.A.P.
GHOOT, Gerrit Jan	10.5.97 Wormerveer; los werkman; 1935 cand. R.S.A.P. gen. raad; 1938 lid C.P.N.
HAAN, Dirk de	10.6.04 Graft; los werkman; 1935 cand. R.S.A.P. gen. raad; 1938 lid "WERK-commissie voor economische aangelegenheden" v.d. R.S.A.P.
HAAN, P. J. de	1939 cand. C.P.N. gen. raad.
HAMST, Cornelis	15.1.85 Assen; gekomen van Arnhem; 1938 voorz. afd. Arnhem van de Land. Fed. v. Bouwvakarbeiders.
HOF, G. van 't	1939 cand. C.P.N. gen. raad.

Fragment van een door de Centrale Inlichtingendienst in 1939 opgestelde lijst van 'links-extremistische personen' (Huygens Instituut).

Hembrug

De Communistische Partij van Nederland (CPN) heeft vlak na de Tweede Wereldoorlog nogal wat goodwill bij de bevolking en dat vertaalt zich in een grote stemmenwinst bij de Kamerverkiezingen van 1946. Landelijk haalt de partij 10,5 procent van de stemmen. In het radicale Zaandam loopt het percentage op tot ruim twintig en in Krommenie wordt de communistische partij zelfs groter dan de Partij van de Arbeid: 36,4 om 26,9 procent. Erg lang duurt de zegetocht van de CPN niet. Er is een communistische machtsovername in Praag, de Koude Oorlog breekt uit. Het in grote delen van Nederland levende enthousiasme voor de CPN bekoelt snel. De inlichtingendiensten houden het doen en laten van de CPN-leden en *Waarheid*-abonnees strenger dan ooit in de gaten. Communisten krijgen te maken met intimidatie en beroepsverboden.

Dat de PID ook in de Zaanstreek probeert de CPN-invloed te minimaliseren blijkt uit diverse voorvallen. Zo wil een deel van de *Waarheid*-lezers vanaf 1948 – het jaar dat de Sovjet-Unie Tsjechoslowakije binnenvalt – hun dagblad opgestuurd krijgen in een blanco envelop. Niet de hele buurt hoeft te weten dat ze linkse sympathieën hebben. Midden in de Koude Oorlog ontslaat de directie van Artillerie-Inrichtingen De Hembrug (de Zaanse munitiefabriek die later de naam Eurometaal krijgt) twintig werknemers. Ze hebben allemaal een abonnement op *De Waarheid*. En allemaal krijgen ze het blad bezorgd zonder envelop er omheen. Met eindeloze toewijding heeft de PID de *Waarheid*-bezorgers gevolgd en genoteerd op welke adressen ze het dagblad door de brievenbus schuiven. De personeelsleden die de krant per post ontvangen (en dus in een blanco envelop), houden hun banen. De PID is niet op de hoogte van hun *Waarheid*-abonnementen.

De gleufhoedenbrigade, zoals ze wel eens gekscherend zijn genoemd, mist wel vaker iets. Het blad *Argus* etaleerde daarvan in februari 2019 een mooi staaltje. Aan het woord kwam de voormalige BVD'er Jan van den Ende. 'Ik werd eind jaren veertig naar een openbare CPN-bijeenkomst in de Zaanstreek gestuurd om achter de identiteit te komen van de spreker, die met de schuilnaam Jansen was aangekondigd', vertelde hij. 'Ik ga naar die vergadering en volg daarna die Jansen naar Amsterdam. Hij ging niet naar huis, maar naar het partijbureau Felix Meritis. Daar bleef hij tot 's nachts één uur. En ik maar posten. De man verliet het pand, liep een heel eind en ging een woning binnen in een buitenwijk. Ik wacht tot het licht bij hem uit is, ga naar die deur toe om op het naambordje te kijken. En zie: daar stond Jansen op. Die man heette echt Jansen! Wat wisten we nou van communisten? Zo'n dienst heeft gewoon niks als die begint. En dan bedoel ik ook niks.'

Telefoon

Het kat-en-muisspel tussen de sympathisanten van het Kremlin en de inlichtingendienst houdt jarenlang aan. CPN'ers kregen het advies vertrouwelijke informatie niet via de telefoon door te geven, vertelde Marcus Plooijer me enkele weken voor hij in juni 1991 overleed. Plooijer was van 1956 tot 1982 CPN-raadslid in achtereenvolgens Zaandam en Zaanstad. 'Als je iemand belde, kon je je verhaal houden binnen acht seconden nadat aan de andere kant de hoorn was opgenomen. Daarna begon bij de politie de band te draaien.'

Jan Schoone, tot enkele jaren daarvoor actief CPN'er, kan zich nog herinneren dat een PTT-medewerker van het hoofdpostkantoor in Zaandam liet weten dat 'allerlei subversieve